

DOI: 10.33663/1563-3349-2022-54-69

УДК 342.32

О. О. СКРИПНЮК,

кандидат юридичних наук,

докторант*

ORCID ID: 0000-0001-5620-7762

«ПУТІНІЗМ» ЯК РІЗНОВИД АВТОРИТАРНОГО РЕЖИМУ

Стаття присвячена дослідженню питань поняття та основних ознак авторитарного режиму, феномена «путінізм» та його специфічних особливостей. Обґрунтовано, що до актуальних питань юридичної науки, зокрема теорії держави і права та конституційного права, належить визначення сутностей та особливостей політичного режиму як вагової складової форми держави, а також їх різновидів. Найпоширенішим політичним режимом за історію людства є авторитаризм.

Проаналізовано наукові позиції щодо трактування змісту поняття «авторитарний режим» та виділено його основні ознаки.

Відзначено, що серед ключових факторів, які сприяли авторитарному тренду, слід назвати слабку соціально-економічну ефективність молодих демократій, особисту незахищеність людей, які покладають надії на «сильну руку». Розчарування громадян нових демократичних держав у своїх урядах спричинило втрату віри в демократію, обернулося нестабільністю та політичними конфліктами. З іншого боку, економічні успіхи країн із авторитарним правлінням «працюють» на їхню легітимацію та стають несприятливим фактором для глобального поширення демократії.

Відзначено, що на сьогодні найпоширенішими є дві теорії розуміння сутності режиму «путінізму». Подано характеристику авторитарного режиму та на його основі визначено специфічні риси «путінізму» як різновиду авторитарного режиму.

Ключові слова: політичний режим, гібридний режим, авторитарний режим, авторитаризм, «путінізм».

Skrypniuk Oleksandr. «Putinism» as a variety of authoritarian regime

The article is devoted to the study of the concept and main features of the authoritarian regime, the phenomenon of «Putinism» and its specific features. It is substantiated that the topical issues of legal science, in particular the theory of state and law and constitutional law, include the definition of the essence and features of the political regime as an important component of the state, as well as their varieties. The most common political regime in human history is authoritarianism.

The scientific positions on the interpretation of the meaning of the concept of «authoritarian regime» are analyzed and its main features are highlighted.

* **Skrypniuk O. O.**, Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.)

This article notes that among the key factors that contributed to the authoritarian trend are the weak socio-economic efficiency of young democracies, the personal insecurity of people who rely on a «strong hand». The frustration of the citizens of the new democracies in their governments has led to a loss of faith in democracy, resulting in instability and political conflict. On the other hand, the economic success of countries with authoritarian rule «works» to legitimize them and becomes an unfavorable factor for the global spread of democracy.

It is noted that today the most common are two theories of understanding the essence of the regime of «Putinism».

In this article, the author describes the authoritarian regime, and on its basis identifies specific features of «Putinism» as a kind of authoritarian regime.

Key words: *political regime, hybrid regime, authoritarian regime, authoritarianism, «Putinism».*

Постановка проблеми. Складником історії розвитку транзитології є історія становлення теоретичного осмислення гібридних політичних режимів. Відтоді як гібридні режими привернули увагу учених, вони викликали жваву дискусію та стимулювали негайне поширення на їх основі відповідних досліджень.

До актуальних питань юридичної науки, зокрема теорії держави і права та конституційного права, належить визначення сутностей та особливостей політичного режиму як вагомої складової форми держави, а також їх різновидів. Найпоширенішим політичним режимом за історію людства є авторитаризм.

Найчастіше стикаючись з автократією та диктатурою, авторитаризм є політичним режимом, який властивий багатьом сучасним країнам світу. Загалом, перманентний автократичний стан тієї чи іншої держави зумовлюється безліччю різних причин, зокрема, ментальністю місцевого населення, релігійними уподобаннями, традиціями населення тощо.

Вельми життєво важливого значення для Українського народу на сьогодні набули питання оборони своєї держави, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. На сьогодні система забезпечення миру та безпеки у світі, що склалася після Другої світової війни, перебуває у стані, який можна визначити як кризовий.

Основною причиною такої ситуації є той факт, що 24 лютого рф розпочала широкомасштабне вторгнення в Україну по всій довжині спільного кордону і з території Білорусі. Крім того, протиправна зовнішня політика рф, яка систематично провокує ескалацію різного роду конфліктів, намагаючись у такий спосіб показати свою впливовість та значущість на міжнародній політичній арені.

Своєю чергою джерелом такого стану речей є державно-політичний режим, який можна визначити як «путінізм», який на сьогодні має яскраво виражений шовіністичний характер, пропагує реваншистські погляди серед населення Росії і здійснює війну в Україні.

А відтак «путінізм» як різновид авторитарного режиму, а також авторитарні політичні режими загалом не втрачають своєї популярності у всьому світі, що й зумовлює необхідність та актуальність цієї теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемним питанням авторитарного режиму, його ознак, а також дослідженню феномена «путінізм» та його специфічних особливостей присвячено велику кількість наукових праць багатьох науковців, як України, так зарубіжних країн.

Науково-теоретичну базу для написання цієї статті становлять праці таких вчених, як: Д. Берг-Шлоссер, Є. Й. В'ятр, Л. Д. Гудков, В. Дем'яненко, Д. Дем'яненко, І. В. Крицак, А. Мігранян, А. Мотиль, П. Р. Редер, Я. В. Синяк, О. Ф. Скакун, В. В. Сухонос, Р. М. Шевчук, Г. Шипунов, М. Чабанна, М. Стівен Фіш та ін.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є дослідження поняття та особливостей авторитарного режиму, а також здійснення аналізу змісту феномена «путінізм» та його сутнісних ознак як різновиду авторитарного режиму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гібридний режим є найбільш концептуально розмитою категорією, оскільки є результатом певних поєднань напівзмагання, напіввідкритості, напіврепресій. Такого роду характеристики роблять ці режими вразливими перед протестними діями, повстаннями та іншими формами громадянської непокори та насильства, у тому числі збройними конфліктами. Через таку інституційну суперечливість гібридні режими найменш стабільні та несуть у собі найвищі ризики режимних змін. Гібридні режими поєднують авторитарні та демократичні інститути і практики.

Питанням авторитарного політичного режиму приділяється багато уваги серед науковців, політиків, юристів не лише в Україні, а й багатьох у країнах світу, що є свідченням великого інтересу. Окрім цього, дані організації «Freedom House» 2022 у її звіті «Свобода у світі 2022» демонструють, що автократія, на жаль, досягає успіхів у боротьбі з демократією. Загалом за останній рік рівень дотримання політичних прав і громадянських свобод знизився у 60 країнах, тоді як лише 25 країн покращили свій рейтинг. Крім того, у 2021 р. набагато меншій кількості країн вдалося значно підвищити свої показники, порівняно з будь-яким іншим роком від початку поточного періоду глобального демократичного занепаду¹.

В юридичній літературі авторитарний режим загалом характеризується як такий різновид недемократичного політичного режиму, за якого має місце суттєве обмеження прав і свобод громадян (зазвичай у політичній сфері), обмежується вплив громадян на владу, а сама влада зосереджується в руках певного кола осіб чи в руках однієї особи.

В антидемократичному режимі відбувається попрання прав і свобод людини, придушення опозиції, не виключається скасування представницького вищого органу або перетворення його на маріонеткову установу тощо.

Тобто авторитарний режим, як і демократичний, зберігає автономію особистості і суспільства у сферах, що не стосуються політики; допускає економічний, соціальний, культурний, а частково й ідеологічний плюралізм; обмежується твердим політичним контролем; не намагається радикально перебудувати суспільство на ідеологічній основі; може базуватися на праві, моральних засадах².

Своєю чергою В. В. Сухонос вважає, що демократію чи авторитаризм не можна розглядати як явища, що зовні привносяться до влади, тому що вони є невід’ємними атрибутами, полярно протилежними аспектами влади. Тобто неможливо уявити абсолютно демократичну або абсолютно авторитарну владу. Виключно без будь-яких елементів демократії, свободи слова авторитарна влада – це вже не влада у громадянському суспільстві, а деспотія над рабами. За таких умов вона може дати своїм підданим або рабську покірність, або прагнення повалити її. З іншого боку, сама демократія без будь-яких авторитарних аспектів, тобто домінування тих, хто керує, над тими, ким керують, без можливостей у випадку потреби продемонструвати силу є вже не владою, а безвладдям, анархією, політичною нездатністю, хаосом. Проте це не означає, що демократія та авторитарність є рівнозначними складовими влади, які лише ситуативно залежать від кон’юнктури, уступаючи одна одній. Як протилежні сторони влади, вони не лише взаємодіють, а й доповнюють одна одну. В певних історичних умовах кожна з них здатна спричинити докорінні зміни у системі якісних вимірів влади³.

Вперше у соціальну науку термін «авторитаризм» було введено у 30–40 роках XX ст. вченими франкфуртської школи (Хормайер, Адорно, Маркузе, Габермасс, Фромм), а потім т. зв. новими лівими. Вони розуміли його як тип свідомості, що характеризується агресивністю, конформізмом, ксенофобією, консерватизмом та орієнтується на владу і силу, тлумачили як політико-правову характеристику суспільства. Згодом у науці термін «авторитаризм» почав використовуватися для опису недемократичних режимів, задля протиставлення демократії тоталітаризму. Авторитаризм руйнує інститути, що відкривають шлях до політичної участі і сприяють мобілізації опозиційних настроїв, хоча водночас і припускає деякі форми політичної участі⁴.

У своїй роботі М. Чабанна визначає авторитаризм як недемократичний політичний режим, який передбачає концентрацію влади в руках окремої особи чи групи осіб, котрі не прагнуть досягнення суспільної згоди стосовно легітимності їх влади. При цьому відбувається зменшення ролі представницьких інститутів влади і громадян в цілому, вони усуваються від процесу прийняття політичних рішень⁵.

Дослідження авторитарного політичного режиму є надзвичайно різноманітними. Так, німецький політолог Дірк Берг-Шлоссер поділяє авторитарні режими на шість типів, а саме⁶:

1) традиційна абсолютистська монархія, яка характеризується тим, що сувереном є монарх, юридично влада перебуває у руках монарха, влада монарха не обмежена ні парламентом, ні законом;

2) традиційний авторитарний режим олігархічного типу, де при владі, як правило, перебуває обмежена кастова група людей. Зазвичай за таких режимів політична еліта спекулює владою задля досягнення власних політичних та економічних інтересів;

3) гегемоністський авторитаризм нової олігархії, що формується в інтересах буржуазії;

4) воєнний авторитарний режим, тобто це мілітаризовані авторитарні держави;

5) теократичний авторитарний режим. У сучасному світі такі режими збереглися виключно в ісламському світі, у таких країнах, як, наприклад, Іран, де іслам є державною релігією і весь внутрішньополітичний курс розробляється на основі шариату;

6) соціалістичний авторитарний режим.

У деяких аспектах подібну до типології даного німецького політолога класифікацію пропонує польський політолог та соціолог Єжи Йозеф В'ятр. Вчений вважає, що авторитарні режими поділяються на такі типи: військове правління, теократичний режим, персоніфікований режим, монархічний режим та неоавторитарний режим.

Якщо перелічені вище типи авторитарного режиму набули відображення тією чи іншою мірою в роботах вітчизняних і зарубіжних авторів, то вивчення неоавторитарного режиму ускладнюється тим, що аналіз, по суті, ведеться за відсутності сталих традицій науково-прикладної генеалогії.

Польський дослідник Є. Й. В'ятр у своїй роботі зауважує, що неоавторитарний режим являє собою більш ліберальний, більш лояльний до суспільства режим. Початок свого формування неоавторитаризм бере відносно недавно в державах, що характеризуються наявністю численних політичних партій, опозиції, системою виборів. Але, як правило, опозиційні політичні партії слабкі та/або мають імітаційний характер. Після кожних виборів одні й ті самі особи опиняються при владі. Народ не може щось змінити і майже на сто відсотків втрапив віру в шанси на перемогу демократії на виборах. Для відновлення порушених прав і свобод, і навіть охоронюваних законом інтересів, люди звертаються до суду і в правоохоронні органи, щоб не погіршити своє становище. Епізодичні громадянські рухи, завуальовані й ініційовані етнополітичною владою або провладною опозицією, є імітацією громадянського суспільства та громадянської активності і не дають хоч якоїсь надії на зміну. Люди майже на сто відсотків втрачають віру у шанси на перемогу демократії на виборах за такої політичної обстановки⁷.

Авторитарний режим, на думку М. В. Кравчука, – «це стан політичного життя, коли влада зосереджується в руках однієї особи або правлячої верхівки; за якого державна влада здійснюється шляхом скасування або обмеження

основних прав людини; коли стримують діяльність політичних партій та інших суспільних угруповань, народ не визнають основним носієм і сувереном влади; дії державних органів і громадських організацій суворо регламентують, а можливості опозиції зведені до мінімуму, допускаються політичні репресії; де відбувається формалізація і спрощення політичних процедур та інститутів, що пов'язують державу і суспільство»⁸.

Тобто авторитаризм, як відзначають дослідники Г. А. Снесар і Р. І. Філіппенко, означає різке посилення влади глави держави, який так чи інакше виконує і функції глави уряду, фактичне позбавлення парламенту прерогатив контролю за політикою держави, послаблення інститутів тиску на урядову політику, пристосування виборчої системи до потреб режиму особистої влади, зокрема, використання референдумів задля створення ілюзії єдності народу з главою держави. До ознак авторитарного режиму автори відносять:

- непідконтрольність влади народу, звужені чи зведені нанівець дії принципів виборності державних органів і посадових осіб, підзвітність їх населенню;
- автократизм або невелике число носіїв влади (військова диктатура, диктатор, олігархічна група);
- монополізація влади і політики, недопущення реальної політичної опозиції та конкуренції;
- ігнорується принцип поділу влади, глава держави, виконавча влада домінують, роль представницьких органів обмежена;
- як методи державного управління домінують командні, адміністративні, водночас відсутній терор, практично не застосовуються масові репресії;
- відмова від тотального контролю над суспільством, невтручання або обмежене втручання у позаполітичні сфери, насамперед у економіку;
- права і свободи особистості головним чином проголошуються, але реально не забезпечуються (зазвичай у політичній сфері)⁹.

Дослідники в галузі конституційного права зазначають, що авторитарний політичний режим характеризується обмеженням і порушенням прав людини, жорстким контролем держави за публічною сферою.

До його основних ознак відносять:

- обмеження обсягу політичних прав і свобод;
- відсутність підконтрольності та підзвітності державної влади народу, жорсткий контроль держави над публічною сферою, надмірну централізацію державної влади, політичну цензуру, обмеження вільного функціонування інститутів громадянського суспільства;
- фактичну, а іноді й формальну відсутність поділу влади;
- недемократичний характер виборів (без права реального вибору);
- сильну виконавчу владу, як правило, засновану на особі лідера¹⁰.

До ознак авторитарного політичного режиму, на думку Р. М. Шевчук та А. І. Синоверського, відносять такі:

– необмеженість влади, її непідконтрольність суспільству, за якої закони приймають без дотримання правових процедур, а дотримання їх є номінальним;

– автократизм, тобто автономне здійснення владних функцій одним суб'єктом влади або невеликим колом носіїв влади, які є її джерелом і ототожнюють себе з державою, це може бути одна особа або група осіб;

– послаблення контролю за суспільством, зокрема в неполітичній сфері, а саме приватного та культурного життя. Владні інституції зосереджені на забезпеченні оборони, громадського порядку, зовнішній політиці, хоча вони можуть впливати й на стратегію економічного розвитку, активно провадити соціальну політику, не руйнуючи ринкових механізмів;

– монополізація влади й політики, недопущення політичної опозиції та конкуренції. Допустимим є існування обмеженої кількості партій, профспілок та інших організацій, однак лише за умови їх підконтрольності чинній владі;

– формування політичної та управлінської еліти неправовим, свавільним шляхом за критерієм корисності автократичній владі, зокрема для виконання поставлених нею завдань, проте де-юре режим функціонує законно;

– використання переважно адміністративно-силових методів управління¹¹.

Встановлення авторитарного режиму зумовлюється низкою причин, зазвичай комплексом факторів.

З одного боку, це різка поляризація політичних сил у країні. Така соціально-політична ситуація складається, як правило, у випадках різкої та докорінної зміни в суспільному устрої. З другого боку, у державах, де спостерігаються тривалі економічні та політичні кризи, громадянська війна та етнічні конфлікти, вирішення яких мирними, демократичними засобами стає неможливим, у багатьох випадках формується новий авторитарний режим.

Авторитарний режим суттєво відрізняється від демократичного. Він характеризується такими головними ознаками, як підвищений ступінь централізації влади; широке застосування в державному управлінні силових методів; обмеження або повна відсутність автономії особи; формальність або недостатній рівень гарантування прав особи; пріоритет держави перед правом; обмеження плюралізму. В умовах авторитарного режиму провідне місце посідають примусові методи державного керівництва, завжди панує надмірно жорстка державна дисципліна, регулярно застосовуються надзвичайні методи державного керівництва. У системі державних органів немає поділу влади, встановлюється пріоритет виконавчої або навіть партійної влади чи об'єднання останньої з владою державною, знецінюється значення народного представництва, спостерігаються слабкість і відсутність дійсної незалежності судових органів¹².

Попри існування декількох різних підходів, у рамках яких увага зосереджена на тих чи інших факторах, які сприяють виникненню авторитарних режимів, більшість дослідників схиляються до того, що для авторитаризму харак-

терна принципова відмова від концепції демократичних та регулярних виборів. У результаті вища влада в державі опиняється не у парламенту, а в інших руках, що фактично означає домінування виконавчої влади над законодавчою. Громадяни практично позбавлені інструментів нагляду та контролю над діяльністю державного апарату, оскільки усі призначення на державні посади відбуваються або за партійною належністю, або за критерієм відданості авторитарному центру влади. Тож свавілля авторитарного правителя або правлячої групи та відсутність будь-якого реального контролю над іншими державними органами є найхарактернішими ознаками авторитарного режиму¹³.

Крім того, як зазначає Г. Шипунов, авторитаризм характеризується тим, що політичні рішення дуже часто ухвалюються без правових підстав. Тобто лише після індивідуальних рішень авторитарного керівництва, наділеного багатьма особистими прерогативами, які дають їм можливість впливати на внутрішню та зовнішню політику, приймаються нормативні рішення. Саме за авторитарного режиму правління реалізується за допомогою системи санкцій, наказів та застосування засобів безпосереднього або опосередкованого примусу¹⁴.

У вже цитованому дослідженні В. В. Сухонос зазначає, що доволі сильною стороною авторитарного режиму є те, що він має можливості забезпечення суспільного порядку та політичної стабільності, концентрації великих зусиль і ресурсів для вирішення визначених завдань, рішучого проведення суспільних перетворень і придушення опору консервативних сил. Найчастіше авторитарний режим встановлюється задля зміцнення держави, її єдності та цілісності, для протистояння економічному розвалу і сепаратизму. У XX ст. авторитарний режим нерідко був ефективним зразком модернізації суспільства, поступового створення демократичних державних і правових інститутів.

Свою чергою авторитарні зміни, що відбуваються в багатьох раніше демократичних країнах у XXI ст., як зауважує Є. Й. В'ятр, мають інший характер. Вони не є переворотами, а є наслідком того, що антидемократичні групи отримують підтримку виборців на вільних і змагальних виборах, характерним прикладом є Росія. Це стосується не тільки завоювання влади, а й її здійснення. Новий авторитаризм черпає свою силу у процесах, що призвели до кризи демократії у XXI ст. Вони є однорідними і мають різний перебіг у порушених ними країнах. Незважаючи на значні відмінності між окремими державами, можна виділити кілька найпоширеніших соціальних процесів, що дестабілізують ліберальну демократію. Такими, на думку автора, є: економічна незадоволеність бідніших верств населення і навіть тієї частини середнього класу, яка відчуває несправедливість у зв'язку з економічною стагнацією; зростання та радикалізація націоналізму; руйнування демократичних інститутів у їхньому нинішньому вигляді¹⁵.

Серед ключових факторів у рф, які сприяли авторитарному тренду, слід назвати слабку соціально-економічну ефективність молоді демократії, осо-

бисту незахищеність людей, які покладають надії на «сильну руку». Розчарування громадян нових демократичних держав у своїх урядах спричинило втрату віри в демократію, обернулося нестабільністю та політичними конфліктами. З іншого боку, економічні успіхи країн із авторитарним правлінням «працюють» на їхню легітимацію та стають несприятливим фактором для глобального поширення демократії.

До характерних рис сучасного авторитаризму, авторитарного режиму А. Глухова відносить такі¹⁶:

- популістські апеляції до народу, підтримки більшості, що забезпечує правлячій партії та режиму загалом широкі можливості обмеження політичних та громадянських прав і свобод;
- заперечення плюралістичного характеру суспільства і політики як конкурентної боротьби за владу, трактування її як забороненого виду діяльності, що потребує санкціонування владою;
- пошук ідеологічних обґрунтувань політичного курсу, що активізувався (всупереч традиційному авторитаризму, як правило, деідеологізованому);
- спроби використання традиціоналістських ідеологічних обґрунтувань із спрямуванням на релігію чи героїчне історичне минуле;
- посилений контроль за засобами масової інформації, насамперед інтернет-джерелами;
- ігнорування резолюцій міжнародних організацій, які засуджують використання авторитарних практик (за збереження у них формального членства);
- активне використання судочинства та правозастосовної практики у придушенні опору активістів громадських груп (тривале досудове затримання, великі тюремні терміни, примус до виїзду із країни тощо);
- звинувачення Заходу та загалом зовнішніх сил у створенні та здійсненні змов з метою повалення влади тощо.

Тобто відхід від демократичної стратегії, що відбувається (навіть за збереження популістської («демократичної») риторики у правлячих еліт), свідчить не лише про несприятливі об'єктивні передумови для демократичного будівництва, а й про слабкість суспільно-політичних сил, покликаних виступати як його головні суб'єкти. Новим авторитаріям вдалося легітимувати свою владу та переконати суспільство, що політичні свободи можуть бути принесені в жертву задля економічного процвітання / благополуччя.

Варто зазначити, що в багатьох країнах світу – від Будапешта до Пекіна – у перші два десятиліття XXI ст. можна було виявити багато елементів «путінської» політики. Розуміння природи «путінізму» стало критично важливим задля розуміння ширших тенденцій у світовій політиці та виникнення нової хвилі авторитарних та неліберальних режимів.

На початку XXI ст. дефініція «путінізм» (англ. *putinism*), як зазначають Д. Дем'яненко та В. Дем'яненко, набула кількох тлумачень. Цим поняттям ідентифікують: «1) різновид авторитарного політичного режиму, що сформував-

ся в Російській Федерації на початку 2000-х років, у добу глобалізації та Інтернету; 2) економічний лад РФ, який виник на початку ХХІ ст. на уламках останньої тоталітарної імперії ХХ ст. – СРСР; 3) певний тип політики, яку А. Меркель та її європейські й американські колеги кваліфікували як регресивну, притаманну ХVІІІ ст., коли прагнення досягати бажаних результатів базувалося на аргументі сили і проводилося з позиції сили»¹⁷.

Звідси випливає, що саме реваншистські ідеї та уявлення В. Путіна щодо формування нової російської державності стали причиною появи такого явища, як «путінізм».

Так, 20 років тому В. Путін в образі ефективного бюрократа із силовим бекграундом, ринково орієнтованого державника та прагматика, далекого від ідеологічних пафосів раптово з'явився на політичному олімпі. На сьогодні Путін виглядає сильним авторитарним лідером (типаж «стронгмен»), захопленням геополітичним протистоянням із Заходом та ідейною боротьбою зі світовим лібералізмом, який рішуче жертвує задля цього прагматичними цілями розвитку країни. І навіть коли він говорить про модернізацію, розмова досить швидко збивається на види озброєнь.

В ідеологічному плані путінський режим може припускати лише ідею консервативної протидії змінам системи, а це означає, що він керується, головним чином, інтересами самозбереження. Для модернізаційних ривків нинішня російська влада не має ні сил, ні ресурсів, ні ідей, ні лідерів. Режим, можливо, і розуміє необхідність модернізації, але боїться її, оскільки подібна трансформація пов'язана з відмовою від держконтролю в багатьох найважливіших сферах і реальним ризиком втратити всю повноту розпорядчої влади, яку він сьогодні має.

На сьогодні найпоширенішими є дві теорії розуміння сутності режиму «путінізму». Відповідно до першої – саме рф намагається повернутися до часів СРСР, а нинішній режим – це різновид фашизму (у даному випадку В. Путіна ототожнюють із Б. Муссоліні). Що стосується другої, то вона визначає нинішній режим як авторитарну персональну владу В. Путіна¹⁸.

Однак дослідники Я. В. Синяк і І. В. Кріцак запропонували третє припущення, визначаючи «путінізм» як концептуально новий суспільний феномен і різновид державно-політичного режиму, який має низку характерних ознак, відмінних від тоталітаризму, авторитаризму чи будь-яких інших державних режимів¹⁹.

Своєю чергою французький вчений Ж.-Р. Равіо у своїй роботі зазначає, що «путінізм» можна визначити двома способами, а саме: з одного боку, як визначену конфігурацію правлячої еліти довкола ядра, контролюючого прийняття рішень, а з другого – як вилаштування наративу (storytelling), головним оповідачем якого є В. Путін і який безперервно транслює інтерпретативний коментар політичної історії Росії в процесі її створення²⁰.

Деякі зарубіжні дослідники зазначають, що «путінізм» – це консервативна, популістська та персоналістська форма автократії. Таким чином, він сут-

тво відрізняється від диктатур розвитку або інших трансформаційних диктатур, включаючи колишню радянську партійну державу. Він консервативний не лише у своєму просуванні, як вдома, так і за кордоном, традиціоналістського соціального порядку денного, а й у буквальному значенні цього терміна: путінізм загалом ставить пріоритет збереження статус-кво, водночас демонструючи ворожість до потенційних джерел нестабільності. Путінізм – це персоналістична форма автократії – правління однієї особи, яка відповідає лише перед собою²¹.

Подібне твердження можна віднайти і в дослідженнях У. Лакера, який зауважує, що «путінізм» – це державний капіталізм, ліберальна економічна політика, проте і також сильне державне втручання – навіть майже тотальне втручання, коли зачіпаються важливі проблеми. Це автократія, але в ній немає нічого нового для російської історії, і вона майже пом'якшена неефективністю та корупцією²².

Американський вчений Олександр Мотиль, зі свого боку, стверджує, що Росія є фашистською, визначаючи фашизм як умову, що включає авторитаризм, масову підтримку, культ особистості та активний персоналістичний стиль керівництва. Аспект масової підтримки, стверджує він, є тим, що відрізняє його від авторитаризму, хоча слід сказати, що він схильний визначати фашизм дещо тавтологічно, як той, що існує в Росії²³.

Путінський режим має певні риси, які відрізняються від бюрократичного авторитаризму. Найкраще це можна описати як племісцитарний демократичний режим з харизматичним лідером. Цей тип режиму вже описав свого часу Макс Вебер, як зауважує у своїй роботі А. Мігранян: «Між харизматичним лідером і народом існує прямий зв'язок; здатність лідера мобілізувати маси велика. Він контролює інституційну систему, а також вміє, при цьому покладаючись на маси, подолати опір бюрократії. Природно, існує серйозна загроза виникнення бюрократичного авторитаризму. В принципі, для того, щоб демократична політична система зберегла свій динамізм і здатність розвиватися і адаптуватися, всередині неї повинні існувати три типи конфліктів: конфлікт між політиками та урядовою бюрократією, конфлікт між бюрократичною сферою і політичною сферою (виконавча та законодавча влада), а також конфлікт між харизматичним лідером і політичною системою загалом. За відсутності таких конфліктів у суспільно-політичній системі виникають гальмівні механізми, і вона починає стагнувати»²⁴.

Своєю чергою варто зауважити, що путінська система створена не старими доіндустріальними елітами, історично приреченими і такими, що відходять. Вона створена новими елітами постіндустріального суспільства. Вона виникла з урахуванням постіндустріального суспільства із закладених у ньому суперечностей. Путінська система є різновидом «авторитарного капіталізму», який виявився здатним цілком успішно конкурувати з ліберальним капіталізмом на нинішньому етапі постіндустріального розвитку.

Путінський режим – це авторитаризм, який вкорінився вже за умов постіндустріального суспільства.

«Новий авторитаризм» Путіна, як відзначає А. Скобов, – «це глобальний виклик сучасної цивілізації. І дуже небезпечний дзвінок. Сам він не розсмочеться. Боротьба з ним вимагатиме зусиль, мобілізації, жертв. І від зовнішнього світу, і всередині Росії. Росії необхідний рух Опору диктатурі, який готуватиме умови для її повалення. Який буде чітко усвідомлювати це завдання. Який усвідомлюватиме себе частиною світового Опору авторитаризму та архаїці. Який матиме образ майбутнього не лише для Росії, а й для світу». Тобто цей рух, на думку автора, має ґрунтуватися на непримиренності до приниження людської гідності, брехні та насильства. На нетерпимості до пристосуванців та посібників тиранії. На цінностях солідарності та захисту пригноблених. Він має рішуче відкинути архаїчний «суверенітет людожерів» і однозначно виступити за верховенство наднаціональних інституцій²⁵.

На думку автора, особливість путінізму полягає в тому, що він поєднує в собі невдоволення модернізаційними процесами тих верств, які хоча б частково програли під час постіндустріального переходу, і імперський реваншизм, версальський синдром, ресентимент великої держави, якої всі боялися. І коли ці дві речі з'єднуються, виходить дуже небезпечна grimucha суміш. Даний режим споріднений з режимами фашистськими, хоча зазвичай він в інших формах існує в порівнянні з класичним фашизмом ХХ ст. І насамперед – спорідненість ідеологічна. Путінський режим духовно живиться з того ж таки бульйону радикальної консервативної реакції на модернізацію, з якої зросла фашистська ідеологія²⁶.

Практично усі складові елементи путінського режиму, як зазначає Т. Ворожейкіна, аж ніяк не унікальні та добре відомі з досвіду інших країн. Це насамперед стосується двох найважливіших характеристик, що розділяють різні типи авторитаризму: характер політичної інституціоналізації режиму та ступінь єдності / поділу влади та власності. Відповідно до першого критерію – слабкості політичної інституціоналізації – путінський режим набагато ближче до традиціоналістських авторитарних режимів, ніж до популістських або навіть авторитарно-бюрократичних. А що стосується другого критерію – нероздільності влади та власності, то він поєднує путінський режим з традиціоналістськими та авторитарно-популістськими і відокремлює його від найбільш ефективних в економічному відношенні авторитарно-бюрократичних режимів²⁷.

Загалом, виникнення «путінізму», путінського режиму, так само, як прихід до влади традиціоналістських і авторитарно-бюрократичних режимів, пов'язаний з початковим (foundational) кровопролиттям – чеченською війною, а в наш час – і війною в Україні.

Висновки. Таким чином, сам авторитарний політичний режим є складним структурним комплексом політичних відносин, що вимагають глибокого вивчення у всіх його проявах. Авторитаризм як явище в сучасному світі про-

довжує розширюватися у всіх сферах та в нових формах, що зумовлено низьким рівнем політичної культури, психосоціальними та психополітичними факторами реакційного характеру, які притаманні населенню більшості країн.

Авторитаризм, його наявність і фактичне встановлення у різних країнах зумовлює як внутрішню політику країни, так і регіональну політику залежно від економічного чи політичного ресурсу держави. Тобто авторитаризм тією чи іншою мірою присутній у багатьох країнах і може легко розвинути у ситуації відсутності численних каналів плюралістичного суспільного тиску знизу.

Сучасний авторитарний режим, як правило, має бюрократичний та етнічний характер, що становить надійну основу для посилення особистої влади президента.

Авторитарні режими – це завжди персоналістські режими, режими харизматичних лідерів, що відрізняються популізмом (демонстрація сили та потурання власному електорату). При цьому особливо значущою стає роль національного лідера при розриві між елітою і населенням. У таких умовах сильний лідер необхідний для згуртування та виживання нації та держави.

На даний час «путінізм» – це явно виражений вид авторитарного режиму, для якого характерне панування, не обмежене правом, управління державою, зосереджене в руках однієї особи.

Адже, як слушно щодо цього зазначає російський політичний діяч Л. Д. Гудков, що специфіку «путінізму» становлять такі характерні особливості, як: вибори фальсифікуються та проводяться лише для надання начебто легітимності влади; главою держави в даному випадку стає апаратний висуванець «таємних» політичних угруповань, який називається «медійний президент»; поділ влади проголошується лише номінально, лівова частка влади зосереджена у руках тіньових кланів; ідеологією виступає реваншизм; спостерігається повна апатія до державних подій, у разі потреби можливі санкціоновані чинною владою демонстрації вияву лояльності їй; «технічні міністри» в уряді фактично знаходяться під керуванням силових органів; існує частково вільна ринкова система, що характеризується залежністю від владної адміністрації та високою присутністю монополізації.

На нашу думку, перелічені особливості «путінізму» є достатніми для того, щоб характеризувати його як авторитарний, розуміючи під авторитаризмом набір тих якостей, які тією чи іншою мірою притаманні авторитарним режимам загалом.

«Путінізм», путінський режим – це режим неструктурованого, розсіяного авторитаризму, кланового і олігархічного авторитаризму, головне завдання якого полягає у збереженні панування власників великих корпорацій та пов'язаних із ними високопосадовців, які створюють справжні династії задля утримання влади та контролю над державою.

«Путінізм» – це різновид авторитарного режиму, якому притаманні такі основні риси, як: зневага до людини та її гідності, придушення свободи,

вкрадене нормальне людське життя, представлення інтересів декількох груп у суспільстві, узурпація влади, насадження страху, продажність, брехня, репресії, корупція, війна, кровопролиття, ігнорування норм міжнародного права та наростаюча конфронтація із розвиненими країнами світу.

1. Freedom in the World 2022. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2022/global-expansion-authoritarian-rule>
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Пер. з рос. Харків: Консум. 2001. 656 с. С. 92–93.
3. Сухонос В. В. Сутність та функції авторитарного режиму в умовах переходу до демократії (теоретико-методологічний аналіз): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2000. 168 с. С. 19, 36.
4. Сухонос В. В. Динаміка сучасного державно-політичного режиму в Україні: антиномія демократизму і авторитаризму: монографія. Суми: ВДТ «Університетська книга», 2003. 336 с. С. 28–29.
5. Чабанна М. Авторитаризм і тоталітаризм. Уявна подібність і сутнісна різниця. *Політичний менеджмент*. 2003. № 2. С. 83–92. С. 84. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/chabanna_avtorytaryzm.pdf
6. Берг-Шлоссер Д. Авторитаризм и демократия в Европе. Москва: Наука, 2016. 404 с. С. 177.
7. Вятр Е. Я. Социология политических отношений. Москва: Лет МиПринт, 2014. 426 с. С. 285–286.
8. Кравчук М. В. Теорія держави і права (опорні конспекти): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3-є вид., змін. й доп. Тернопіль: Екон. думка, 2016. 574 с. С. 108.
9. Снесар Г. А., Філіппенко Р. І. Тоталітаризм та авторитаризм. Схожість та відмінність. *Topical issues of new medicines development*: матеріали XXVII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених та студентів (Харків, 8–10 квіт. 2020 р.). Харків: НФАУ, 2020. С. 395–396.
10. Конституційне право: підручник. МВС України. Харків. нац. ун-т внутр. справ; за заг. ред. О. С. Бакумова, Т. І. Гудзь, М. І. Марчука; [О. С. Бакумов, Л. Д. Варунц, Т. І. Гудзь та ін.]; передм. М. І. Марчука. Харків. 2019. 484 с. С. 253.
11. Шевчук Р. М., Синоверський А. І. Вплив політичного режиму на діяльність поліції: спроба філософського узагальнення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 1(13). С. 146–160. С. 150. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/2849/1/ВПЛИВ%20ПОЛІТИЧНОГО.pdf>
12. Конституційне право зарубіжних країн: навч. посібник / М. С. Горшенєва, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка та ін.; за заг. ред. В. О. Ріяки. 2-е вид. доповн. і перероб. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 544 с. С. 63.
13. Roeder P. G. The Rejection of Authoritarianism. Postcommunism and the Theory of Democracy; ed. by R. D. Anderson, M. S. Fish, S. E. Hanson, P. G. Roeder. New Jersey: Princeton University Press. 2001. P. 78–96. P. 85.
14. Шипунов Г. Авторитарний політичний режим: теоретико-методологічні підходи до визначення. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2014. Випуск 5. С. 329–338. С. 335. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/5_2016/38.pdf
15. Вятр Е. Новый авторитаризм: кризис или конец либеральной демократии? *Журнал Белорусского государственного университета. Социология*. 2019. № 3. С. 25–31. С. 29–30. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/novyy-avtoritarizm-krizis-ili-konets-liberalnoy-demokratii/viewer>
16. Глухова А. Новый авторитаризм в XXI веке: мировые тенденции и российский case study. *Wschód Europy Studia humanistyczno-społeczne*. 2019. Vol 5(1). С. 13–32. С. 17. URL: https://www.researchgate.net/publication/338351657_Novyj_avtoritarizm_v_XXI_veke_mirovy_e_tendencii_i_rossijskij_case_study
17. Дем'яненко Б., Дем'яненко В. «Путінізм» як політичний феномен і неприваблива російська дійсність. *Політологічні та правничі студії суспільно-політичних процесів ХХ – початку ХХІ ст.*: збірник наукових праць до ювілею доктора політичних наук, професора В. П. Горбатенка. ред.-

упор. С. Рудницький. Житомир: ФОП Євенок О.О., 2017. С. 26–34. С. 26. URL: http://eprints.zu.edu.ua/25366/1/Горбатенко_17_13.09.pdf **18.** Гудков Л. Д. Природа «путинизма». *Вестник общественного мнения: Данные. Анализ. Дискуссии*. 2009. Т. 101. № 3. С. 6–21. С. **17.** Синяк Я. В., Крицак І. В. «Путинізм» як різновид державно-політичного режиму та суспільний феномен. *Верховенство Права: міжнародний научний журнал*. 2017. № 1. С. 29–34. С. 31. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1649> **20.** Жан-Робер Равіо. Путинизм как преторианская система. *Russie.Nei.Visions*. 2018. No. 106. 30 с. С. 19. URL: https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/rnv_106_raviot_putinizm_2018.pdf **21.** М. Steven Fish. The Kremlin Emboldened: What Is Putinism? *Journal of Democracy*. 2017. Volume 28. Number 4. Pp. 61–75. P. 61–68. URL: <https://www.journalofdemocracy.org/wp-content/uploads/2017/10/Fish-28-4.pdf> **22.** Лакер У. Путинизм. Россия и ее будущее с Западом. Изд.: «Томас Дэнн Букс. Сент-Мартинс Пресс». Нью-Йорк. США. 2015. 250 с. С. 117. URL: <http://www.lander.odessa.ua/doc/laker-putinizm-rossiya-i-ee-budushchee-s-zapadom.pdf> **23.** Alexander J. Motyl. Putin's Russia as a Fascist Political System. *Communist and Post-Communist Studies*. 2016. Vol. 49. No. 1. Pp. 25–36. P. 27. **24.** Andranik Migranyan What is «Putinism»? *Russia in Global Affairs*. 2004. No. 2. URL: <https://eng.globalaffairs.ru/articles/what-is-putinism/> **25.** Скобов А. Наброски о новом авторитаризме. Часть IV. Постиндустриальная архаика. URL: <https://www.kasparov.ru/material.php?id=604B46DFA5C91> **26.** Скобов А. Путинизм – угроза современной цивилизации. URL: <https://www.kasparov.ru/material.php?id=6050771F2ED23> **27.** Ворожейкина Т. Авторитарные режимы XX века и современная Россия: сходства и отличия. *Вестник общественного мнения*. 2009. № 4(102). С. 50–68. С. 67. URL: <https://polit.ru/article/2010/05/25/vorozheikina/>

References

1. Freedom in the World 2022. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2022/global-expansion-authoritarian-rule>
2. Skakun O. F. Teoriya derzhavy i prava: Pidruchnyk. Per. z ros. Kharkiv: Konsum. 2001. 656 s. S. 92–93.
3. Sukhonos V. V. Sutnist' ta funktsiyi avtorytarnoho rezhymu v umovakh perekhodu do demokratiyi (teoretyko-metodolohichnyy analiz): dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Kyiv, 2000. 168 s. S. 19, 36.
4. Sukhonos V. V. Dynamika suchasnoho derzhavno-politychnoho rezhymu v Ukraini: antynomiya demokratyzmu i avtorytaryzmu. Monohrafiya. Sumy: VDT «Universytet-s'ka knyha», 2003. 336 s. S. 28–29.
5. Chabanna M. Avtorytaryzm i totalitaryzm. Uyavna podibnist' i sutnisna riznytsya. *Politychnyy menedzhment*. 2003. № 2. S. 83–92. S. 84. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/chabanna_avtorytaryzm.pdf
6. Berh-Shlosser D. Avtorytaryzm y demokratyya v Evrope. Moskva: Nauka, 2016. 404 s. S. 177.
7. Vyatr E. Y. Sotsyolohyya politycheskykh otnosheniy. Moskva: Let MyPrynt, 2014. 426 s. S. 285–286.
8. Kravchuk M. V. Teoriya derzhavy i prava (oporni konspekty): Navch. posib. dlya stud. vyshch. navch. zakl. 3-ye vyd., zmin. y dop. Ternopil': Ekon. Dumka, 2016. 574 s. S. 108.
9. Snesar H. A., Filippenko R. I. Totalitaryzm ta avtorytaryzm. Skhozhist' ta vidminnist'. *Topical issues of new medicines development: materialy XXVII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. molodykh uchennykh ta studentiv*. m. Kharkiv, 8-10 kvit. 2020 r. Kharkiv: NFaU, 2020. S. 395–396.
10. Konstytutsiynе pravo: pidruchnyk. MVS Ukrainy. Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav; za zah. red. O. S. Bakumova, T. I. Hudz', M. I. Marchuka; [O. S. Bakumov, L. D. Varunts, T. I. Hudz' ta in.]; peredm. M. I. Marchuka. Kharkiv, 2019. 484 s. S. 253.
11. Shevchuk R. M., Synovers'kyy A. I. Vplyv politychnoho rezhymu na diyal'nist' politsiyi: sproba filosofsk'oho uzahal'nennya. *Filosofs'ki ta metodolohichni*

problemy prava. 2017. № 1(13). S. 146–160. S. 150. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/2849/1/VPLYV%20POLITYCHNOHO.pdf> 12. Konstytutsiynе pravo zarubizhnykh krayin: Navch. Posibnyk. M.S. Horshen'ova, K. O. Zakomorna, V. O. Riyaka ta in.; Za zah. red. V. O. Riyaky. 2-е vyd. dopov. i pererob. Kyiv: Yurinkom Inter, 2006. 544 s. S. 63. 13. Roeder P. G. The Rejection of Authoritarianism. Postcommunism and the Theory of Democracy; ed. by R. D. Anderson, M. S. Fish, S. E. Hanson, P. G. Roeder. New Jersey: Princeton University Press, 2001. P. 78–96. P. 85. 14. Shypunov H. Avtorytarnyy politychnyy rezhym: teoretyko-metodolohichni pidkhody do vyznachennya. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya filos.-politoh. studiyi*. 2014. Vypusk 5. S. 329–338. S. 335. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/5_2016/38.pdf 15. Vyatr E. Novyy avtorytaryzm: kryzys yly konets lyberal'noy demokratyy? *Zhurnal Belorusskoho hosudarstvennoho unyversyteta. Sotsyolohyya*. 2019. № 3. S. 25–31. S. 29–30. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/novyy-avtoritarizm-krizis-ili-konets-liberalnoy-demokratii/viewer> 16. Hlukhova A. Novyy avtorytaryzm v XXI veke: myrovye tendentsyy y rossiyskyy case study. *Wschód Europy Studia humanistyczno-spoeczne*. 2019. Vol 5(1). S. 13–32. S. 17. URL: https://www.researchgate.net/publication/338351657_Novyy_avtoritarizm_v_XXI_veke_mirovye_tendencii_i_rossijskij_case_study 17. Dem"yanenko B., Dem"yanenko V. «Putinizm» yak politychnyy fenomen i nepryvablyva rosiys'ka diysnist'. *Politolohichni ta pravnychi studiyi suspil'no-politychnykh protsesiv XX – pochatku XXI st.*: zbirnyk naukovykh prats' do yuvileyu doktora politychnykh nauk, profesora V. P. Horbatenka. red-upor. S. Rudnyts'kyy. Zhytomyr: FOP Yevenok O.O., 2017. S. 26–34. S. 26. URL: http://eprints.zu.edu.ua/25366/1/Horbatenko_17_13.09.pdf 18. Hudkov L. D. Pryroda «putynyzma». *Vestnyk obshchestvennoho mnenyya: Dannye. Analiz. Dyskussyy*. 2009. T. 101. №. 3. S. 6–21. S. 7. 19. Synyak YA. V., Kritsak I. V. «Putinizm» yak riznovyd derzhavno-politychnoho rezhymu ta suspil'nyy fenomen. *Verkhovenstvo Prava: mezhdunarodnyy nauchnyy zhurnal*. 2017. № 1. S. 29–34. S. 31. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1649> 20. Zhan-Rober Ravyo. Putynyzm kak pretoryanskaya systema. *Russie. Nei. Visions*. 2018. No. 106. 30 s. S. 19. URL: https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/rnv_106_raviot_putinizm_2018.pdf 21. M. Steven Fish. The Kremlin Emboldened: What Is Putinism? *Journal of Democracy*. 2017. Volume 28. Number 4. R.r. 61–75. R. 61–68. URL: <https://www.journalofdemocracy.org/wp-content/uploads/2017/10/Fish-28-4.pdf> 22. Laker U. Putynyzm. Rossiya y ee budushchye s Zapadom. Yzd.: «Tomas Dann Buks. Sent-Martyns Press». N'yu-York. SSHA, 2015. 250 s. S. 117. URL: <http://www.lander.odessa.ua/doc/laker-putinizm-rossiya-i-ee-budushchee-s-zapadom.pdf> 23. Alexander J. Motyl. Putin's Russia as a Fascist Political System. *Communist and Post-Communist Studies*. 2016. Vol. 49. No. 1. Pp. 25–36. P. 27. 24. Andranik Migranyan What is «Putinism»? *Russia in Global Affairs*. 2004. No. 2. URL: <https://eng.globalaffairs.ru/articles/what-is-putinism/> 25. Skobov A. Nabrosky o novom avtorytaryzme. Chast' IV. Postyndustrial'naya arkhayka. URL: <https://www.kasparov.ru/material.php?id=604B46DFA5C91> 26. Skobov A. Putynyzm – ugroza sovremennoy tsyvylyzatsyy. URL: <https://www.kasparov.ru/material.php?id=6050771F2ED2> 27. Vorozheykina T. Avtorytarnyye rezhimy 20 veka i sovremennaya Rossiya: skhodstva i otlichiya. *Vestnik obshchestvennogo mneniya*. 2009. № 4(102). S. 50–68. S. 67. URL: <https://polit.ru/article/2010/05/25/vorozheikina/>